

ROMAN JANRINDA TARİXİ HƏQİQƏTİN BƏDİİ İNİKASI

Açar sözlər: *tarix, tarixi roman, tarixi həqiqət, bədii həqiqət, gerçəklik*
Keywords: *history, historical novel, historical truth, artistic truth, reality*

Ключевые слова: *история, исторический роман, историческая правда, художественная правда, реальность*

Tarixilik və bədilik sənətin müxtəlif formalarında özünü göstərir. Ədəbiyyatda bu qavramların fərqi sənəd söz açsaq, ilk növbədə, hər iki anlayışa tarixi nöqtəyindən baxmalıyıq. Çünki tarixi hadisə əsasında yazılmış əsərdə yazıçı keçmiş, indi və gələcəyin bədii formada müqayisəsini ortaya qoyur. Ədəbiyyatın özəyində də tarixi həqiqəti bədii yöndən ifadə etmək, ona ədəbi don geyindirmək dayanır.

Yeni dövrün tələbləri bizə bunu deməyə əsas verir ki, bədii-tarixi mətnləri ərsəyə gətirən sənət adamları ona yeni ruh, yeni istiqamət, yeni çalarlar əlavə etməlidir. Çünki bu olmasa, real tarixi hadisələrin bədii mətnlərdəki inikası o qədər də həqiqi ifadə olunmaz. Ən azından, əsl və onun surəti arasında fərqlilik yaranmaz.

Tarixi roman adından da göründüyü kimi tarixi həqiqətlərin bədii inikasıdır. Amma burada bir məsələ var. Tarixi roman ədəbiyyat faktına çevrildiyi üçün – artıq o tarix olmaqdan çıxır, bədiiləşir, mahiyyətini dəyişmiş sayılır. Bunu ifadə etmək üçün isə roman janrı ən uyğun vasitədir. Çünki tarix özlüyündə böyük keçmiş, mühüm hadisələri, olduqca geniş dövrü əhatə edir. Buna görə də tarixi mövzuda yazılmış romanların içərisində tarixi roman janrı fərqlənir. Ədəbiyyatda böyük bir dövrü bütün zənginliyi, hərtərəfli ifadəsi ilə göstərmək olduqca qiymətlidir. [3, 171]

Əsasən tarixi romanlarda tarixi və bədii həqiqətlərin fərqi görmək, oradakı bədii təxəyyülün müxtəlif formalarına rast gəlmək olar. Bu tip tarixi romanların özünəməxsus nəzəri xüsusiyyətləri var. Məsələn, XIX əsrdən əvvəl yazılmış tarixi romanlar əsasən didaktik-əxlaqi mahiyyət daşıyırdı. Bu əsərlərdə roman üçün vacib əlamətlərdən – tarixilik prinsipi gözlənilməmişdi. Bununla da tarixi romanın nəzəri-estetik prinsipləri bir kənara atılmış, təkcə yazıçı təxəyyülünün əsasında əsərlər yazılmışdı. [1, 17]

Tarixi roman formalaşarkən tarixin müəyyən dövrlərində özünü müxtəlif tərəfləri ilə önə çıxıb. Bəzən ifrat dərəcədə bütün əsər tarixi faktlardan, döyüş səhnələri, tarixi mənbələrdə olduğu kimi verilib. Bəzən isə bunun əksinə: bədii təxəyyül, həqiqi yazıçı mövqeyi öz sözünü deyib. Tarixi faktın və yazıçı təxəyyülünün birləşməsi nəticəsində tarixi roman anlayışı ərsəyə gəlmişdi. Artıq XIX əsrdə bir sıra qərb ölkələrinin ədəbiyyatında tarixi romanların yazıldığını görə bilərik. [2, 82]

Bəzi ədəbiyyatşünaslar tarixi romanın əsas xüsusiyyətini onun təhrif olunmamasında, yəni sənədlərin, bəzi tarixi hadisə və şəxsiyyətlərin düzgün verilməsində görürlər. Onların fikrincə, bu cəhət janrın əsas müəyyənedici tərəfidir. Belə olduğu zaman tarixi həqiqətlər birbaşa çatdırılmalıdır. Heç bir yazıçı düşüncəsi əsas ola bilməz. Digər qrup ədəbiyyatşünasların təbirincə isə, real tarixi hadisəyə əsaslanmaq vacib deyil. Onlar tarixiliyi sənədlərdə yazılanın köçürülməsində yox, əksinə sənədlərdə olana ruh qatmaq, onu bədii yöndən rəngarəng etməkdə görürdülər. [1, 18]

Bütün bu nəzəriyyələr əsərlərdə bədii uydurmaya, reallıqdan uzaq faktlara yer verilməməsinin qarşısını almağa yönəlib. Yoxsa zamanın ruhu, tarixin müəyyən cəhətdən həqiqi ifadə olunması, xalqın, insanların mübarizəsi əsl həyat həqiqətləri ilə uyğunlaşdırılmasa, bir o qədər gerçək olmayan səhnələri oxumuş olarıq.

Görkəmli nasir, dramaturq, tənqidçi Mehdi Hüseyn deyir: “Çox ola bilər ki, tarixi mövzuda yazılmış bədii əsərin süjeti başdan-başa uydurulsun, buna baxmayaraq, əsərdə təsvir olunan tarixi hadisə və tarixi konkretlik şübhə doğurmasın. Burada tələb olunan əsas şey həmin dövrün ümumi səciyyəsinə dürüst anlamaq və dürüst göstərməkdir” [4, 111] Buradan anlayırıq ki, məsələ tək-cə tarixiliyin qorunması deyil, həm də düşüncə olaraq tarixi dövrün gerçək tərəflərini qələmə almaq, onu dərinləndirən duya bilməkdir.

Həqiqətən, tarixi əsər deyəndə tək-cə tarixi qəhrəmanın iştirak etdiyi, hər hansı tarixi hadisənin xronoloji şəkildə başdan sona qədər olduğu kimi təsvir edildiyi və gerçəkliyin üstün olduğu, bədii təxəyyülün isə minimuma endirildiyi əsərlərimi nəzərdə tutulur? Bir nümunə ilə bu sualın cavabını aydınlaşdırıq. A. Puşkinin “Kapitan qızı” əsəri 1773-1775-ci illərdə Rusiyada baş vermiş “Puqaçov üsyanı”ndan bəhs edir. Amma Puşkin əsərdə əvvəldən sona kimi, bütünlüklə “Puqaçov üsyanı”nı təsvir etməmişdi. Sadəcə olaraq, üsyanın insanlara, cəmiyyətə olan təzahürünü bədii olaraq göstərməyə çalışmışdı. Bununla da oxucu dövrü təsvir edə və üsyanın mahiyyətini anlamaq bilirdi.

Tarixi hadisələrdən ilhamlanan və tarixi dövrü yazıya köçürməyə çalışan yazıçıların həmin hadisələrə müxtəlif cür münasibəti ola bilər. Bəziləri bu tarixi hadisələri, sadəcə, bədii material sayır, bəziləri isə ona öz yanaşmasını təqdim edirlər. Bir digər cəbhədə dayananlar araşdırmaçı tərəfdən tarixi hadisələri təhlil edirlər. Bu zaman yazıçı bir tarixçi kimi yox, daha çox tarixin taleyini, onun mahiyyətini qavramağa və ədəbi əsərdə bunun təzahürünü göstərməyə can atan biri kimi göstərilir. Əlbəttə, bədii əsərlərdə yazıçı necə bədii təxəyyülünü ortaya qoyursa, tarixi əsərlərdə də o, ilk növbədə, bir yaradıcı mövqedən çıxış edən şəxsdir. Amma bədii əsərdə yazıçı tarixi əsərə nisbətə o qədər də araşdırıcı sayılmır. Lakin burada yazıçı tarixin tozlu qatlarını dərinləndirən bilməli və daha sonra öz yanaşmasını təqdim etməlidir. Həm də onun araşdırmaları bir tarixçinin araşdırmaları qədər əhəmiyyətlidir. Yazıçı tarixdən yazmağa cəhd etdiyi zaman bilməlidir ki, o, hadisələrin məğzini cəmiyyətə daha aydın və onların başa düşəcəyi üslubda izah etməlidir. Həmin hadisələrə ümumi ictimai fikir yaradacaq, insanları aydınladacaq bir əsər yazmalıdır. [5]

Tarixi romanların Azərbaycan ədəbiyyatında ən gözəl nümunələri M.S.Ordubadı yaradıcılığına aiddir. Onun romanlarında tarix yenidən canlanır. Tarixi hadisələri faktlar əsasında yenidən yaradır və ona bədii çalar əlavə edir.

Məsələn, onun məşhur “Dumanlı Təbriz” romanı barədə Bəxtiyar Əsgərov çox dəqiq bir mülahizə yürüdür. Əsərdəki Səba obrazının, əslində, tarixdə olmadığını, sənətkarın bu obraz vasitəsilə dövrün çirkinliklərini, kirli, iyrənc olaylarını, obrazları ustalılıqla təsvir etmişdir. Bununla da yazıçı tarixi hadisələri bədii təxəyyülü ilə doldurmuş və hadisələrə bədii yanaşması ilə olduqca oxunaqlı bir əsər ərsəyə gətirmişdi. [3, 172] Bütün bunlar göstərir ki, tarixi həqiqət nə qədər əhəmiyyətli olsa da, onun bədiiləşməsi, ədəbiyyat faktoruna çevrilməsi üçün yazıçının bədii yanaşması mühüm rol oynayır. Həyatda olduğu kimi, ədəbiyyatda da doğru paralellər aparmaq, onun gerçək üzünü və onun əsərdəki əksini doğru izləmək labüddür. Bununla bağlı R.Yusifov haqqı olaraq qeyd edir: “...həyat hadisələrini dərinlən öyrənib onu yüksək sənətkarlıqla əks etdirmək, bədii həqiqət səviyyəsinə yüksəltmək ədəbi uğurların rəhnidir. Həyat həqiqəti isə məhz sənətkar təxəyyülü ilə dolğunlaşandan sonra bədii həqiqət səviyyəsinə yüksəlir”. [6]

Tarixi əsər tarixi proseslərin qavranılmasında öz sözünü deməlidir: bir mövqə, bir istiqamət ortaya qoymalıdır. Bunu bədii həll də adlandırmaq olar. Çünki yazıçı həm də tarixi hadisəyə göstərdiyi münasibəti ilə, ona yanaşması ilə tarixə bəddii yöndən istiqamət vermiş olur. Onun dərkisi isə oxucunun üzünə düşür. Bununla da tarixi təfəkkür elə məhz bədii təfəkkürün arealında, onun imkanları qədərində genişlənmiş olur. Sözsüz, biz burada təkcə yazıçının tarixi hadisələri həddindən ziyadə, ifrat dərəcədə genişləndirməsini, onun əhatəsini böyütməsini nəzərdə tuturuq, eyni zamanda, bədii təxəyyülün tarixin gerçək üzünü ilə təsvir olunmasını nəzərdə tuturuq. Bu zaman tarixi paralelliklər aparıb onu düzgün müqayisə etmək olar.

Ümumiyyətlə, tarixi romanda tarixi həqiqətin bədii inikası, ilk növbədə, xalqın, millətin taleyinin əksidir. Burada yazıçı insanları tarixin sürətli axarında gözdən qaçırdıqları hadisələri bir əsər vasitəsilə, bir ədəbi-bədii düşüncə ilə xatırlatmağa çalışması və özünün bədii təfəkkürü ilə ifadə etməsi şəkildir. Bəzən burada müəyyən surətlər əsas obraz kimi əsərlərin mərkəzində durur. Bununla yazıçı özünə müəyyən istiqamət seçir – yaratdığı qəhrəmanın taleyini xalqın taleyinə uyğunlaşdırır. Burada fantaziyaya geniş şəkildə yer verilə bilər. Əsas məsələ dövrün aurasını, ruhunu oxucuya həqiqi şəkildə, inandırıcı formada çatdırmaqdır. Hətta oxucu əsərdəki hadisələrin bəhs olunduğu dövrə aid tarixi materiallarla tanış olmasa belə, hadisələri canlı şahidi olduğunu hiss etməlidir. Hər halda, nə qədər tarixi həqiqətin əhəmiyyəti, onun təzahürlərindən danışsaq da, fikrimizcə, bədii həqiqət əsl ədəbiyyat faktoru kimi müəyyən düşüncənin formalaşmasında əhəmiyyətlidir. Ən azından, gələcək nəsllər hər hansısa tarixi dövrün güzü əksini göstərəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundlu, Y. Azərbaycan tarixi romanı: mərhələlər və problemlər (1930-2000) / Y.Axundlu. – Bakı: “Adiloğlu nəşriyyatı”, – 2005. – 550 s.

2. Əhmədli, B. Nəriman Əbdülrəhmanlının nəsr: tarixilik və müasirliyin vəhdəti / B.Əhmədli. – Bakı: “Qanun nəşriyyatı”, – 2023. – 192 s.
3. Əsgərov, B. Roman və ya tarixi roman janrı haqqında // – Bakı: Dil və ədəbiyyat beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2013. – № 1 (85). – 171-172 s.
4. Hüseyn, M. Ədəbiyyat və sənət məsələləri (Yazıçı və tarix) / M.Hüseyn. – Bakı: “Azərənəşr”, – 1958. – 609 s.
5. Mustafayeva, A. Bədii yaradıcılıq və tarix // Senet.az – 2017, 27 oktyabr
6. Yusifoğlu, R. Bədii əsərdə əsas məsələ // Manera.az – 2018, Yanvar

Cəfərov Cavidan Qabil

TARİXİ ROMAN: TARİXİ HƏQİQƏTİN BƏDİİ İNİKASI

Xülasə

Tarixi romanlar ədəbiyyatda əsas janrlardan biridir. Əsas məsələ isə yazıçı təfəkkürünün nə qədər əhəmiyyətli olması, bədii və tarixiliyin müqayisəsidir. Burada həm nəzəri baxımdan, həm də nümunələr əsasında tarixi romanın bədii inikası göstərilmişdir. Məqalədə müxtəlif tarixi romanlara yazıçıların yanaşma tərzini araşdırılıb və oradakı bədiilik müqayisə edilib. Müxtəlif nəzəri mənbələr əsasında faktlar göstərilib. Tarixi həqiqətin verilməsində lazım olan əsaslar, tarixi həqiqət əsərdə verilməklə göznənilməli olan qaydalar və meyarlar burada öz əksini tapıb. Həmçinin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatında bu janrın parlaq nümunələri göstərilərək əsas fərqli xüsusiyyətlər sadalanıb. Bütün bunlar tarixi romanlarda tarixi həqiqətləri görməyə və oradakı təxəyyülü asanlıqla anlamağa kömək olur. Bu janrın inkişafına, onun tədqiqinə təkan verir.

Jafarov Javidan Gabil

HISTORICAL NOVEL: ARTISTIC REVIEW OF HISTORICAL TRUTH

Summary

Historical novels are one of the main genres in literature. The main issue is the importance of the writer's thinking, the comparison of artistic and historical. Here, the artistic analysis of the historical novel is shown both from a theoretical point of view and based on examples. The article examines the approach of writers to various historical novels and compares the artistry in them. Facts are shown based on various theoretical sources. The principles necessary for providing historical truth, the rules and criteria that must be observed when providing historical truth in the work are reflected here. Bright examples of this genre are shown in Azerbaijani and world literature and the main distinctive features are listed. All this helps to see historical truths in historical novels and easily understand the imagination there. It encourages the development of this genre and its research.

Джафаров Джавидан Габиль

**ИСТОРИЧЕСКИЙ РОМАН: ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБЗОР
ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРАВДЫ
Краткое содержание**

Исторические романы – один из основных жанров в литературе. Главный вопрос – значимость мышления писателя, сопоставление художественного и исторического. Здесь показан художественный анализ исторического романа как с теоретической точки зрения, так и на примерах. В статье рассматривается подход писателей к различным историческим романам и сравнивается художественность в них. Факты приводятся на основе различных теоретических источников. Здесь отражены принципы, необходимые для обеспечения исторической правды, правила и критерии, которые необходимо соблюдать при обеспечении исторической правды в произведении. Яркие примеры этого жанра показаны в азербайджанской и мировой литературе и перечислены основные отличительные черты. Все это помогает увидеть в исторических романах историческую правду и легко понять тамошнее воображение. Это поощряет развитие этого жанра и его исследование.

Rəyçi: f.e.d., prof. B.B.Əhmədov